त्रिभ्यो यस्मात् प्रवर्त्तते । त्रियोनिः कीर्त्यते तेन त्रय-मेतद्विवादतत् । द्रव्यभियोगस्तु विज्ञेयः प्रकृतत्वाभि-योगतः । प्रकृताऽवतान्तु संवर्गांसत्त्वं क्रोडाभिदर्शनात् । पक्षद्वयाभिसम्बन्धात् द्विगतिः समुदाहृतः । पूर्ववाद-स्त्रयोः पक्षः प्रतिपक्षस्तदुत्तरः । भूतपक्षाद्वयारित्वात् द्विगतिः समुदाहृतः । भूतलत्त्वार्थसंयुक्तं प्रमादाभिहितं जनम् । राजा१ सपुरुषः सभ्यः२ शास्त्रं३ गणकलेख-कौ४ ५ । हिरण्यहेमाग्नि७रुदकदण्डाङ्गः समुदाहृतः । व्यवहारानं १ह्युपनिधिः२ सम्प्रयोत्थान३मेव च । दत्तस्य पुनरादान४मशुश्रूषा५भ्युपेत्य च । वेतनस्यानपाकर्म६ तथैवास्वामिविक्रयः७। विक्रीयासम्प्रदानंच क्रीत्वानु-शयश्च एव च । समयस्यानपाकर्म१० विवादः क्षेत्रज११ तथा । स्त्रीपुंसयोश्च सम्बन्धो१२ दायभागो१३ऽथ साहसः१४ । वाक्पारुष्यं१५ तथैवोक्तं दण्डपारुष्य१६मेव च । द्यूत१७समाह्वयौ१८ द्वौ च प्रकीर्णक१९ एव च । क्रियाभेदान्मनुष्याणां शतशाखो निगद्यते" इति ।

व्यवहारपद न० ६त० । व्यवहारविषये ।

व्यवहारमातृका स्त्री व्यवहारस्य विवादनिर्णयस्य मातेव पोषकत्वात् परिच्छेदकत्वाद्वा इवार्थे कन् । व्यवहार-निर्णयार्थं प्राङ्विवाकादिकार्थे क्रियासमुदाये "व्यवहारान्नृपः पश्येत्" इत्युक्तो व्यवहारः सोऽय-मित्थं चतुष्पाच्चतुरंगकल्पनया विवादेषु ऋणादानादि-पदवर्णितो वर्णितः "तत्र प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यम्" इति भाषापादः प्रथमः । "श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यम्" इत्युत्तर-पादो द्वितीयः । "ततोऽर्थी लेखयेत्पश्चात्" इति क्रि-यापादस्तृतीयः । "ततस्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति" इति सा-ध्यसिद्धिपादश्चतुर्थः । यथोक्तम् "परस्परं मनुष्याणां स्वार्थविप्रतिपत्तिषु । वाक्याक्षयायाद्यस्वार्थं व्यवहार उदाहृतः । भाषोत्तरक्रियासाध्यसिद्धिभिः क्रमवृत्तिभिः । व्याप्तिप्रचतुरंगस्तु चतुष्पादमिधीयत" इति । सम्प्रति प्रत्युत्तरे तु साधनानिर्देशाद्भाषार्थस्यासाध्यत्वाच्च न साध्य सिद्धिलक्षणः पादोऽस्तीति द्विपात्त्वमेव । उत्तराभिधाना-नन्तरं सभ्यानामर्थिप्रत्यर्थिनोः कस्य क्रिया स्यादिति परा-मर्शलक्षणस्य प्रत्याकलितस्य योगीश्वरेण व्यवहारपादत्वे-नानभिधानात् व्यवहर्तृसम्बन्धाभावाच्च न व्यवहारपाद-त्वमिति स्थितम् इति व्यवहारमातृका । एवं सर्वव्य-वहारोपयोगिनीं व्यवहारमातृकामभिधायाधुना क्वचित् व्यवहारविशेषे कश्चिद्विशेषं दर्शयितुमाह" मिता० ।

व्यवहारिक त्रि० व्यवहारः प्रयोजनतयाऽस्त्यस्य ठन् । १व्य-वहारयोग्ये लोकप्रसिद्धे घटपटादौ स्त्रियां ङीप् । २कुदृश्ये ३लोकयात्रायां ४सम्मार्ज्जन्यां स्त्री मेदि० ।

व्यवहारिकसत्ता स्त्री कर्म० । १व्यवहारोपयिके सत्त्वे वे-दान्तकल्पिते ब्रह्मभिन्नपदार्थमात्रस्य वस्तुतोऽसत्त्वेऽपि व्यवहारयोग्ये सत्त्वे येन घटादि व्याख्यियते । तत्का-र्यकरणोपयोगित्वेन कल्पिते घटादेरर्थक्रियाकारित्व-लक्षणे २सत्त्वे च ।

व्यवहार्य्य त्रि० वि+अव+हृ-ण्यत् । इदमित्थमेवेत्थं वंहणेन १व्यवहारविषये येन सह भोजनादिकमेकपङ्क्तौ क्रि-यते २तस्मिंश्च जने ।

व्यवहित त्रि० वि+अव+धा-क्त । व्यवधानवति पदार्थे ।

व्यवाय पु०वि+अव+इण-घञ् । १आस्यधर्मे मैथुने अमरः । २अन्तर्द्धाने च ३तेजाश्च न० मेदि० । ४गुडौ पु० जटा० ।

व्यवायिन् त्रि० वि+अव+इण-णिनि । आस्यधर्मकारके स्त्रियां ङीप् ।

व्यसन न० वि+अस-ल्युट् । १विपत्तौ २भंगे कामजाते कोपजाते च स्त्रीभोगमद्यपानादौ ३दोषे ४दैवादिकृते उपद्रवे च ५पाप ६निष्फलादौ मेदि० ।

"व्यसनान्याह मनुः कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु । मृगया१क्षो२ दिवास्वप्न३ परीवाद४स्त्रियो५ मदः६ । तौर्य्यत्रिकं७।८।९ वृथाट्या१० च कामजो दशकोगणः । पैशुन्यं१ साहसं२ द्रोह३ ईर्षा४ऽसूया५र्थदूषणम्६ । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं७।८ क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः" । तौर्य्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यानि त्रीणीति दश । पैशु-न्यमविज्ञातपरदोषाविष्करणम् । साहसं साधोर्बन्धना-दिना निग्रहः । द्रोहो जिघांसा । ईर्षा अन्यगुणासहिष्णुता । असूया परगुणेषु दोषाविष्करणम् । अर्थ-दूषणम् अर्थानामपहरणं देयानामदानञ्च" मनु०रघु० ।

व्यसनार्त्त त्रि० व्यसनेनार्त्तः । २दैवाद्युपद्रवयुक्ते ।

व्यसनिन् त्रि० व्यसनमस्यास्ति इनि । १व्यसनयुक्ते कामजा-दिमद्यपानादिरूपदोषयुक्ते २दैवाद्युपद्रुते च हेमच० ।

व्यसु त्रि० विगताः असवो यस्य । १मृते "ग्रहे जातो भवेद्-व्यसुः" ज्योतिषम् ।

व्यस्त त्रि० वि+अस-क्त । १व्याकुले २व्याप्ते मेदि० ३विभक्ते च "व्यस्तरात्रिंदिवस्य ते" कुमारः । ४विपरीते "एतद्-व्यस्तं महाघोरम्" ति०त० । "व्यस्तविधिर्विलोमे" लीला० ।